

VICENTE RISCO*

Camilo Gonsar

Texto publicado na revista A TRABE DE OURO, nº 81, Tomo I, Ano XXI, 2010, Xaneiro - Febreiro - Marzo, Sotelo Blanco Edicións, Santiago de Compostela, a partires da conferencia impartida por Camilo Gonsar na terceira edición do ciclo "Clásicos e Modernos" organizado pola Facultade de Filoloxía da Universidade da Coruña no curso 2000-01. Agradecemos á Profesora Drª Teresa López e á Editorial Sotelo Blanco as facilidades para poder introducir este artigo na nosa páxina web.

Eu disto moito, non é preciso dicilo, de ser nada semellante a unha autoridade en Vicente Risco. Soamente podoo falar del como poderían falar outros moitos, é dicir, como lector interesado na súa obra. E aínda debo engadir que como lector serodio. Ata o ano 1961 non se publica en Galaxia unha antoloxía de escritos en galego de Risco co título de *Leria*. Antes desta data a súa obra galega era para min, e penso que para moitos outros da miña idade, incluídos algúns que mantiveron con el certa amizade en Ourense, enteiramente descoñecida. O meu principal acceso á literatura en xeral —e de novo penso que nisto coincido con bastantes dos meus coetáneos— realizouse a través dalgúns membros da chamada «Xeración do 98».

Hai un par de anos, cando se conmemorou o seu centenario, repetiuse abondo que unha das características básicas da Xeración do 98 é a de ter mitificado a Castela. Non sei se hai algo disto en Unamuno, ou no Azorín posterior, ou en Antonio Machado, pero, desde logo, o que se atopa nas obras máis claramente xeracionais de Azorín, de Baroja, e mesmo en algún epígono como Pérez de Ayala, é unha crítica implacable e demoleadora de Castela e da España tradicional. Quero dicir, en resumo, que non se trata de lecturas apropiadas para espertar fervores españoлисты.

En calquera caso, non foi ata primeiros dos cincuenta, especialmente despois de coñecer a Celestino Fernández de la Vega e a Ramón Piñeiro,

cando entrei nun contacto directo co galeguismo, que representou para min daquela unha posibilidade de europeísmo, de liberación da atmosfera española, sempre abafante e pechada. Os nacionalistas españois, ou hispano-matritenses –anque non sexan naturais nin veciños de Madrid– soen acusar os «nacionalistas periféricos», como eles din, de «etnocentristas», «tribais» etc., etc., e afirman que o nacionalismo se cura viaxando. Eu penso todo o contrario. E estou totalmente de acordo con Risco cando fala, nun artigo publicado en *A Nosa Terra* en 1920, da «Muralla China» do imperialismo castelán, «posta entremedio de nos e a Europa culta» e que «nonos deixou pertencer ao mundo civilizado». E penso que o antinacionalismo se cura vivindo no estranxeiro.

Debo dicir que tampouco coñecín a Risco persoalmente, malia a miña amizade co seu fillo Antón e que, en todo caso, teño que agradecerlle un breve comentario publicado no xornal *La Región* sobre o meu primeiro libro *Lonxe de nós e dentro*. E paso xa a salientar e comentar máis directamente uns poucos puntos que, segundo as miñas impresións actuais de lector de Vicente Risco, me parecen moi característicos da súa obra e da súa personalidade, ambas indisolublemente unidas. Pois un escritor é tanto máis valioso e vivo canto máis activamente inflúa nos seus lectores. E Risco éo, sen dúbida, extraordinariamente valioso e vivo.

E principiarei pola súa conversión ao nacionalismo galego e o significado da mesma, para seguir coa cuestión do ser de Galiza segundo el. Detereime logo na súa faceta menos especulativa, na que chamaría a súa faceta maximamente realista. E rematarei cunhas consideracións sobre o Risco posterior á guerra civil.

Efectivamente, houbo tal conversión de Risco ao nacionalismo galego e aconteceu dende unha etapa previa na que Risco viviu como «inadaptado». Risco di que esta inadaptación non era só un problema del, senón

compartido por un grupo, unha escola, unha capela ou un cenáculo: estaban identificados no pensar e no facer e quedaron axeitadamente representados, sinala Risco, polo protagonista da novela de Otero Pedrayo *Arredor de si*, Adrián Solovio. Agora ben, estaban identificados sen deixar de ser, ante todo, fondamente individualistas. Non se consideraban membros solidarios dunha xeración; o espírito xeracional, que Risco apón aos xóvenes que viñeron despois deles, califícaa Risco de gregario. O certo é que Risco, ao describir esta etapa inadaptada, fala sempre en primeira persoa do plural – «Nós, os inadaptados». Sen embargo, eu prefiro singularizar, referirme a Risco exclusivamente, entre outras razóns, porque a súa idiosincrasia e as súas circunstancias seméllanme moi peculiares e distintas das dos seus compañeiros de grupo e tamén das da figura literaria de Adrián Solovio.

Vivía, pois, Risco espiritualmente afastado, atraído polo lonxano –era «a cobiza do lonxe», unha expresión tomada de Viqueira–, considerándose «anormal por supernormal», introvertido, convencido do principio básico de que «ser diferente é ser existente». Aplaudía calquera extravagancia, reaccionaba contra a moda mesmo vestindo prendas raras. O seu modelo era Des Esseintes, o protagonista da novela de Huysmans *Au Rebus* – título que Risco traduce por «A Contrafío», que me gusta máis que o de «A Contrapelo», usado nunha tradución española e curiosamente proposto tamén por Otero Pedrayo en *Arredor de si*. Des Esseintes, aristócrata dandy e decadente, busca refuxio nun modo de vida dominado pola artificiosidade, polo exotismo, por unha conduta solitaria, á marxe da normas vixentes.

Unha das manifestacións desta «cobiza do lonxe» era, en efecto, o interese cultural polo xeográfico e historicamente distante: a India, África Central, o Tíbet, Exipto, Babilonia, etc. É ben coñecida a dedicación de Risco ao estudo da teosofía e das relixións e filosofías da India; chegou a aprender as declinacións e conxugacións do sánscrito, segundo el mesmo nos di. E é que

Risco declárase autodidacta. Sen dúbida, en gran medida érao. A este respecto, ofrece un enorme contraste con Xohán Vicente Viqueira, cuxo historial académico é verdadeiramente abraiante: discípulo de Bergson en Francia e, en Alemaña, de Simmel, de Cassirer, de Husserl, de Wundt – en suma: das primeiras figuras da filosofía e da psicoloxía experimental europeas do seu tempo. Sinalemos de paso que, así como Viqueira era un bo músico, incluso un compositor, Risco era un estupendo debuxante.

Sigamos co Risco inadaptado, segundo os datos que el mesmo nos dá. En canto ás súas lecturas preferidas: poesía francesa – Baudelaire, Mallarmé, Rimbaud –, prosistas coma o Conde de Leautréamont, Peladan etc. E místicos medievais como Ruysbroeck, e románticos alemáns como Novalis, e Ibsen na esfera teatral, e Nietzsche na filosofía – ao que anos despois tería como un corruptor da xuventude. Tamén Omar Khayan e Rabindranath Tagore, polo que sentiu verdadeiro entusiasmo. Entre os portugueses, Eça e Eugenio de Castro; e cataláns como Maragall e Eugenio D’Ors cando aínda era Xenius. Curiosamente, entre os españois namais cita Risco a Ganivet – non se tratará, supoño, do Ganivet do *Idearium Español*, unha obra de tan marcado nacionalismo españolista. O seu criterio era que un libro, unha obra de arte, eran tanto máis valiosos canto máis minoritarios.

E negaba, e así o manifestou nalgún escrito desta época, que a lingua galega tivese capacidade para se converter en lingua de cultura.

¿Como se produciu o paso desde a inadaptación ao nacionalismo galeguista; desde unha actitude – case desde unha pose – contemplativa, introvertida, despectiva, arredada de sociedade circundante, a un mergullo total no mundo galego e nunha actividade cultural e política apaixonadas; desde un rexeitamento da lingua galega á elección da mesma coma o seu instrumento literario? Porque a autenticidade desta conversión non permite marxe ningunha para a dúbida. Foi radical, foi un cambio de existencia, a

adopción dun novo programa de vida verdadeiramente exemplar e admirable. Porque non se trata soamente do estudo, da investigación teórica, senón tamén de que Risco, como escritor, como ideólogo, como etnógrafo, como historiador, mesmo como arqueólogo e, claro está, como político, afundiuse na Galiza, fundiuse con ela, «pateouna», «viviuna» con entusiasmo inesgotable. Neste aspecto, no coñecemento e na experiencia vital da Galiza, Risco, coma outros membros da «Xeración Nós» —empezando por Otero Pedrayo—, non foron igualados. Verdadeiramente, levaban a Galiza na cabeza e na alma.

Namais Risco podería dar unha resposta cumprida á longa pregunta anterior. Pero, polo menos, deunos algunha pista.

Galiza, afirma, xa estaba dentro del. «No máis fondo do noso ser estaba a i-alma de Galicia», escribe. Mais a súa egolatría de inadapitado cegábo para este feito.

Sen embargo, podemos preguntármonos: ¿deixou Risco de ser un inadapitado? En certo modo, non. Pois, polo de pronto, non podía atoparse a gusto no medio da pseudocultura urbana colonizada imperante na burguesía; rodeado, como diría Risco, de filisteos e de filisteísmo, e asistindo ao proceso dunha desgaleguización progresiva.

Ás veces semella que se quere presentar este proceso como algo non percibido polos galeguistas, como se estes estiveran ofuscados por un optimismo inxenuo e confundisen a realidade cos seus soños, cando foi xustamente a regaleguización deste país o motor principal do seu labor.

Pero hai máis. Non era só na Galiza, senón en toda a civilización occidental onde corrían tempos de crise. E os «homes de espírito», escribe Risco, en tempos de crise, convértense en inadapitados.

Naturalmente, el considerábase —e, sen dúbida, consideraba a cada un dos demais compoñentes do seu grupo galeguista— «home espiritual». En

efecto, Risco utiliza a división dos homes en tres categorías proposta polos gnósticos gregos do s. II: hylicos ou materiais, psíquicos e pneumáticos ou espirituais –indo de menor a maior xerarquía. Os hylicos serían os vulgares. Os psíquicos, os cerebrais, xente que podía destacar nas súas profesions, xuristas, enxeñeiros etc. E os espirituais constituirían unha minoría egrexia, capaz de captar os verdadeiros valores e o senso derradeiro das cousas. Risco ofrécenos mesmo unha filosofía da historia na que as diferentes épocas se caracterizarían polo predominio en cada unha delas dunha destas tres clases de homes. E o noso tempo, pensaba Risco, sufría un predominio cada vez máis acentuado dos hylicos, mais non dos primitivos, dos inxenuos, senón de «os bárbaros armados coas armas da cultura». E o conflito entre as tendencias históricas vixentes, entre a decadencia da civilización e os ideais dos homes de espírito, orixina nestes a condición de inadaptados. Agora ben, o inadaptado non é necesariamente o esteta pechado na súa torre de almasí que describiu Risco. Pode optar por outros vieiros; por exemplo, pola loita en prol do seus ideais. Penso que isto se deduce do propio pensamento de Risco. O cal subliña, por outra banda, que o home de espírito é invencible. Poderá fracasar na súa loita, mais ficará interiormente incólume. A esencia do seu ser é indestrutible, coma o son os seus soños.

O certo é que Risco, de moi diversas maneiras, loitou por Galiza. Pasaremos, pois, a ocupármonos do que para el eran Galiza e o home galego.

Os filisteos, segundo o termo empregado por Risco, ou sexa, os homes preocupados pola «cousa pública», pola economía e, se non me equivoco, polo medo persoal, caerían para el, supoño, na categoría dos hylicos, quizais tamén na dos psíquicos.

Pero se non só aos individuos, senón tamén aos pobos, se lles puidese aplicar o esquema da triple xerarquía, paréceme claro que Risco encaixaría a Galiza na xerarquía cimeira, a espiritual. Debido basicamente aos labregos.

Son os labregos, pensa Risco, os depositarios principais do espírito da Galiza. Polo tanto, en gran medida, o espírito labrego é o espírito da Galiza. Agora ben, esta condición ten como base o vencello sentimental coa Terra (con maiúscula). Mais non hai que esquecer tampouco a importancia dos poetas, dos pintores, dos artistas en xeral, que souberon expresar este sentimento.

Porque o fondo mesmo de todos os pensamentos da alma galega é o «sentimento relixioso da Terra», o sentimento da Terra como «manifestación de Deus», como teofanía. Identificouse Risco co rapaz pegureiro protagonista dun conto de Evaristo Correa Calderón titulado *Concepción Sinxela do Ceo* –merecente de ser reeditado, penso eu, se é que non o foi xa– para quen o ceo é como un trasunto da Galiza, da terra e a paisaxe galegas.

E subliña Risco o horror ao abstracto como un rasgo significativo da fusión do labrego galego coa Terra. A diferenza do labrego castelán –do ibero, di Risco–, o galego non usará a palabra «árbore», ou a palabra «bosque», senón que falará dun castiñeiro, ou dunha cerdeira, ou dun souto, ou dunha devesa, ou dunha carballeira. A Terra preséntase así sempre materializada nun lugar e nuns elementos moi concretos. Trátase, no meu ver, dunha cuestión importante. Porque quizais este apego ao concreto sobarda os límites do puramente rural. Quizais as palabras máis frecuentemente manexadas para expresar as metas prometidas polos programas e discursos políticos, as «grandes palabras», sexan para o galego en xeral alleas e mais ben baleiras.

Risco gustaba das que chamaremos «hipóteses atractivas», o que é perfectamente natural e comprensible. Cando as formula, eu interpreto que quere significar máis ou menos isto: non é que eu pense que os feitos aconteceron así, senón máis ben que é «como se houbesen acontecido así» e, en todo caso, resulta atractivo imaxinar que, en efecto, aconteceron así realmente.

A este tipo de hipóteses pertence a dos nosos avós celtas que, enmeigados pola beleza da Terra, ficaron prendidos por ela para sempre. É a «emoción do sedentarismo». Emoción que persiste no home galego: en primeiro lugar, como lembranza permanente da Terra, onde se manifesta a presenza de Deus, a lembranza «do pazo ou da chouza onde nascemos», como escribiu Castelao. Por outra parte, a conciencia de nós como conciencia de separación, de isolamento. E finalmente, a esperanza de vencer este isolamento, de reintegrármonos na Terra. E esta esperanza orixinada pola lembranza –esencia da alma, di Risco– é xustamente a «cobiza do lonxe», a arela mística do galego.

Reintegrarse na Terra, facerse labrego con todas as consecuencias, levar unha vida despoxada das inquedanzas artificiosas propias do ambiente vilego; despoxada de todo o superfluo e de toda suxeición á moda –ata o punto de que, para o coidado da saúde, abonde coas obras de Hipócrates, de Galeno e de Dioscórides–, tal é o camiño de redención proposto por Risco na súa alegoría *A Coutada*.

Os homes pasan, a Terra vive sempre, sentencia Risco.

Sen embargo, cómpre ter en conta que a Terra, a paisaxe galega, son, de maneira decisiva, creación do traballo do home e, ante todo, do labrego. Trátase dunha Terra, dunha paisaxe humanizadas. Ramón Piñeiro escribiu un certo ensaio subliñando esta realidade. Agora ben, se puido crealas, o

home tamén pode destruílas. De feito, gran parte da paisaxe galega, da rural e da urbana, xa está destruída.

En todo caso, o carácter céltico da Galiza non foi para Risco unha mera «hipótese atractiva», senón unha firme crenza. Por iso Risco afirma categoricamente que a raza galega é de tipo centroeuropeo, máis loira que as outras razas da península. É, segundo el, a raza máis europea, a menos ibérica de todas.

Desde logo, sería insensato acusar a Risco de racista. El non ía «contra» raza ningunha; simplemente, tiña as súas preferencias, o que é natural e inevitable, por moito que manifesten o contrario os inquisidores actuais do «politicamente correcto». Nin foi Risco o único que falaba de raza; era práctica común da época, e non só dos galeguistas. Pero, desde logo, nunca imaxinou que houbera unha raza pura na Galiza. Máis dunha vez menciona os diversos pobos que foron formando o ser galego: preceltas, celtas – como dixemos, Risco non dubidou da importancia do influxo celta no carácter galego –, romanos, suevos, visigodos, e xentes procedentes de toda a península, algunhas tan destacadas coma os cataláns no campo da industria, os maragatos no do comercio etc., etc. E a maioría dos devanceiros do propio Risco procedían, se non me equivoco, de fóra da Galiza. De todas maneiras, non emprega Risco o vocábulo «mestizaxe»; prefire outro, penso que máis simpático: «misturanza». O home e a cultura galegos son, pois, produto dunha misturanza. Pero xa nos anos trinta alude Risco ao «argumento do mestizaxe, que hoxe (...) nos andan machacando a toda hora». Exactamente o mesmo se pode dicir no presente: a mestizaxe é cotinualmente defendida contra os «nacionalistas periféricos» como a gran panacea. Sen embargo, ninguén pode negar que unhas mestizaxes deron menor resultado que outras; que algunhas foron pacíficas e benvidas e outras dunha crueldade extrema – léase a *Brevísima Relación* do P. Las Casas –; que, se é un proceso natural e inevitable, tamén o é que, en moitos casos, provoque resistencia.

Pero isto non é todo. Non hai moito, alguén poñía de exemplo de cidadán do s. XXI ao escritor ruso Nabokov que dixo del mesmo: «Son un escritor norteamericano nacido en Rusia e educado en Inglaterra, onde estudei literatura francesa antes de pasar quince anos en Alemaña». Agora ben, esta mestizaxe tan admirada por algúns sería imposible de non existir unha cultura rusa, unha cultura inglesa, unha cultura francesa e unha cultura alemá. O cal, á súa vez, sería incompatible cunha mestizaxe progresiva e total que desembocase finalmente nunha soa cultura, nunha soa lingua, nunha soa raza. Os que propugnen tal ideal propugnan un anti-racismo racista. E o que Risco propugnaba era a tradición, entendida como evolución natural – unha «evolución creadora», diríamos tendo en conta o entusiasmo risquiano polo pensamento de Bergson –, non violentada, dunha cultura. Isto, segundo el, no caso galego, non foi permitido polo imperialismo español.

Seguindo coas notas propias do pobo galego, Risco sinala dúas intimamente relacionadas e dependentes do fondo celta: o romantismo e mais o atlantismo.

O galego é romántico, en contraposición ao clasicismo mediterráneo. O romanticismo ten afinidade coa música, o clasicismo coa plástica. Fronte á liña recta, o romántico propende á curva, que é a liña «libre e natural», e a propia da paisaxe galega. E hai no romántico unha arela do infinito, esa «cobiza do lonxe», esa saudade. E se o clasicismo practica o culto ao mundo helénico, os románticos prefiren a época medieval, como prefiren, na arte, a liberdade á regra – Risco califica de «parvada» a *Epistola ad Pisones* de Horacio.

Pasemos ao atlantismo. Sostén Risco que a civilización mediterránea está esgotada. Xorde, en cambio, o pulo romántico do atlantismo coa súa concepción do tempo e do mundo dinámicas, bergsonianas. Nesta nova

civilización atlántica deberá corresponderlles un papel fundamental ás sete nacións célticas: Os Highlands Escoceses, a Illa de Man, Irlanda, Gales, Cornwall, Bretaña e a Galiza. ¿E por que non ha ser Galiza, pregúntase Risco, o centro deste novo atlantismo, o embigo, o «omphalon» da Terra toda? Risco admiraba fondamente a Xenius, malia o seu mediterraneísmo, malia ter plasmado en *La Ben Plantada* o ideal dunha Catalunya clásica; ambos trataban de encarar o s. XX cunha nova sensibilidade, que Xenius chamaba «novecentista» e Risco «neosófica». Pois ben, Risco subscribe plenamente a idea de Xenius de que a civilización galaico-portuguesa é a da Memoria e a Saudade. E recorre ao mito da Atlántida. Quizais este saudosismo, especula Risco, sexa consecuencia da lembranza da Atlántida perdida. A gran tarefa será logo a recuperación da Atlántida. Para ela, Galiza estaría mellor preparada que Portugal: o saudosismo portugués é demasiado lírico; necesita un «lazo nórdico», necesita a Galiza, máis céltica, menos efusiva, máis «sintética».

O futuro pertence á Civilización Atlántica. E a Atlántida deberá ser o símbolo da nova Civilización Celta, da nacionalidade galega. A través da Galiza poderá penetrar o atlantismo en España, hoxe ateigada de mediterraneísmo, di Risco, de conceptismo especioso, de faramalla retórica e de grandilocuencia. España está afogada baixo o influxo persistente do Imperio Romano, co absolutismo do seu Dereito ao propugnar leis iguais para todos e ao estimular a proliferación de avogados que, escribe Risco, «sempre foron unha peste social». (Lembremos de paso que o Imperio Romano foi a Atlántida do fascismo).

Quizais este ideal galego-atlantista de Risco nos semelle obra dun pensamento guiado polos desexos máis que polos crus datos da realidade. Unha realidade hoxe máis lonxe que nunca deste soño. Pero precisamente porque estamos máis asolagados que nunca polo mediterraneísmo, porque a península é simplemente un «país ribereño del Mediterráneo», porque ata

nos bombardean constantemente coa propaganda da dieta mediterránea, e porque o «triángulo de ouro» onde se planifica o desenvolvemento económico de España se sitúa basicamente no Mediterráneo, e porque nas cidades e vilas galegas se quere imitar a paisaxe e a vexetación mediterráneas, xusto por todo isto a reivindicación do atlantismo é hoxe oportuna como nunca.

Insiste Risco no carácter europeo de Galiza. Desde Xelmírez ata os Reis Católicos a civilización galega foi fortemente influída pola francesa. (A este respecto, non está de máis lembrar, penso eu, que no *Codex Calixtinus* se afirma que os galegos son o pobo que, entre todos os de España, máis se asemella á nación gala). Europeos son o humorismo e escepticismo galegos: escépticos foron mesmo frades como o P. Feixoo e o P. Sarmiento, tan lonxe do «misticismo epiléptico» castelán. E o espírito galego, calado, reflexivo, non é comprendido pola «áspera violencia» española.

O Corpo Español de Refutadores do Nacionalismo Periférico goréntase moito en despotricar contra o que chaman «nacionalismo identitario» dos periféricos, no cal, sen dúbida, incluírían o nacionalismo de Risco. Agora ben: é certo que non hai unha definición esencial de Galiza, nin de Catalunya, nin de España. Sabemos moi ben que os individuos non son definibles. Desde Aristóteles definimos o home como «animal racional». Pero sería imposible unha definición do individuo Aristóteles. Ao máis que podemos chegar é a tratar de distinguilo apoñéndolle unha serie de circunstancias e características máis ou menos diferenciadoras. O cal non implica que os individuos non existan ou que carezan de identidade. Mutatis mutandis, o mesmo pasa cos pobos. E unha das características máis sobranceiras dos pobos é a súa lingua –da galega ocuparémonos despois. Ben o entenden os nacionalistas españois, e non hai máis que ver a súa ardorosa defensa da letra «ñ» xustamente como «sinal de identidade», hoxe envolta, esta letra, en dificultades informáticas – das que, dito sexa de paso,

se houbera escapado o galego de terse optado xa, como conviña, polo dígrafo «nh». E cando un académico da Real Academia Española fala nun artigo periodístico de «mensajes que corroen nuestro idioma, es decir, nuestro ser» ninguén obxecta nada; pero algo semellante dito en relación co galego sería «nacionalismo identitario». Ou, como tamén se lle chama, «esencialismo» –ás veces explicando que non hai esencias eternas; como se Platón non existise.

Outra acusación dos Refutadores antes mencionados é a de que o nacionalismo periférico non respecta o pluralismo nin o multiculturalismo. En realidade, o termo apropiado sería, non o de pluralismo, senón o de «dualismo». Pois o conflito básico dáse entre nacionalistas centrais e nacionalistas periféricos –aínda que non fai falta dicir que para un galego, por exemplo, Galiza é o seu centro e non unha periferia. Unha vez máis, trátase dunha acusación que debe recaer sobre os acusadores. Galiza dista moito de ter a autonomía que Risco propugnaba –por exemplo, unha autonomía total en materia educativa. É unha autonomía vixiada. Así ocorre que agora se quere impoñer no ámbito educativo unha Historia de España uniformizadora e tradicional. En todo caso, son innumerables as xeracións de galegos obrigados a estudar unha Historia para a que Galiza non existía. En conxunto, a política do Estado español non pode ser máis antipluralista, máis monista. E o nacionalismo central domina totalmente os medios de comunicación. Recolle Risco na súa *Etnografía* a teoría de Rodrigues Lapa segundo a cal os vilancicos –ou nadais– naceron en Galiza, ata o punto de que o galego foi a lingua oficial deles. Pero en tempo de Nadal os únicos vilancicos que aquí se oen son un par deles andaluces. É só un exemplo. Por outra parte, ao monismo español superponse o da mal chamada «globalización». En realidade, trátase dunha norteamericanización, dun dominio mundial da peor faceta da cultura norteamericana e, ante todo, da omnipresenza da mal chamada «música pop». O mundo está popizado.

Polo que toca ao multiculturalismo – que é, en certo modo, o contrario da mestizaxe – debe terse en conta que pode ser o camiño para a creación de guetos. En todo caso, o nacionalismo español confía en que a presenza de grupos con outras culturas contribuirá á erosión das outras linguas peninsulares, dando por descontado que o idioma que terán que aprender será o castelán. Polo demais, paréceme que os nacionalismos periféricos son os máis tolerantes. Poñerei aquí outro exemplo. Ninguén pode negar, por moito que o lamente, a importancia social e sociolóxica do fútbol. Pois ben, segundo informaba hai poucos anos un xornal madrileño, había en Barcelona numerosísimas *peñas* madridistas, mentres que en Madrid eran unha ou dúas as barcelonistas e tiñan que vivir practicamente na clandestinidade.

A complexidade de Risco revélase moi especialmente no feito de que, xunto á súa faceta especulativa, ás veces especulativa en exceso, coexiste unha faceta realista, dun realismo impecable e, en gran medida, aínda cunha vixencia asombrosa. Para comprobalo non temos máis que ler *O Problema Político de Galicia*, unha obra escrita en castelán por motivos conxunturais a finais da ditadura de Primo de Rivera e que se pode poñer á par con *Sempre en Galiza* de Castelao como as exposicións máis cumpridas dos fundamentos do nacionalismo galego. Naturalmente, insiste Risco nesta obra nos factores determinantes da personalidade galega: raza, lingua –na que, insistimos, nos deteremos despois–, tradición cultural, historia, xeografía. Pero ademais leva a cabo unha análise esclarecedora dos graves problemas que magoaban daquela o país, a maioría dos cales aínda subsisten, ben que baixo outras formas. Principiando polos económicos. Explica Risco os prexuízos para a agricultura e a gandería galegas da política arancelaria do Estado, protectora dos latifundios cerealistas. Os campesiños viven na pobreza, de aí o proceso da despoboación de Galiza e da emigración, de cuxos efectos, non só económicos, senón tamén sociais e morais nos ofrece Risco unha idea en

extremo negativa, ás veces inxusta; chega a apoñerlle á emigración a culpa do espallamento de certas enfermidades coma o cancro. Propugna Risco o cooperativismo para o campo, e non rexeita o socialismo para a industria. Toca Risco tamén as cuestións relacionadas co mar e coa industria conserveira. O Estado mellora os portos de Bilbao, Barcelona etc., mais non os galegos e a política estatal de comunicacións deixa a Galiza sen o hinterland preciso para o seu desenvolvemento económico.

Diciamos que todos estes problemas subsisten en esencia e incluso están acentuados polas imposicións da CEE, pola reconversión industrial etc. etc.

Na esfera política, fai Risco unha fina análise do caciquismo, ao que compara cunha árbore invertida que ten as súas raíces no poder e as súas ramificacións nas aldeas e vilas e que converte os cidadáns en pedichóns. Defende a democracia e, como mal menor, o parlamento. Agora ben, ocorre que os candidatos que se presentan en Galiza, incluso se son galegos, só representan os partidos políticos de Madrid. Non fan nada por Galiza *como tal*. Favorecen os políticos localistas, as obras suntuosas nas cidades, preferindo, di Risco, «o superfluo ao útil, o ostentoso ao necesario».

Certamente, os localistas e municipalistas seguen a ser taimados inimigos do galeguismo. Esixen máis poder para os concellos, como se sobre eles non recaese ningunha responsabilidade pola desfeita urbanística deste País. Son, en parte, nostálgicos da tríada da «democracia orgánica»: familia, municipio e sindicato. (E, no cimo de todo, namais o Estado Español). O seu grande argumento é que están máis preto dos administrados, como se isto non fose tamén o que os fai máis influenciábeis polas «forzas vivas» do lugar.

Aborda Risco nesta obra que comentamos outros moitos aspectos de Galiza: a súa organización administrativa, coa división provincial e as Deputacións como rémoras para o desenvolvemento do País, os

antecedentes e evolución do galeguismo etc., etc. Pero nós deterémonos só no problema lingüístico pola súa importancia capital.

A fala de cadaquén constitúe a súa máis fonda intimidade, afirma Risco. Falar é pensar, cada idioma distinto configura unha maneira de ser e un pensamento distintos. Mais o galego leva séculos asoballado polo imperialismo lingüístico castelán. O cal produciu na poboación galega efectos catastróficos. Gran parte dela abandonou e esqueceu o seu idioma, mais non foi capaz de adquirir o idioma que quixo adoptar, o castelán. E é que «o xenio» do idioma castelán, como di Risco, resulta inaccesible para os galegos. En consecuencia, quedaron os galegos encorados nun «castelán» – entre comiñas – pobrísimo, tanto léxica como foneticamente, e que, por riba, como sinala moi certeiraamente o propio Risco, *só é comprendido doadamente polos propios galegos*; nos castelanfalantes provoca burla e desprezo. Sen dúbida, a situación lingüística actual corrobora e agrava a análise de Risco. Os nenos, os adolescentes, os universitarios, as cidades, *salvo valiosísimas excepcións*, deixaron de seren galegas para facérense castrapas. Pois para min o castrapo non é o que fala o galegofalante cando quere pasar ao castelán, senón o que fala o que esqueceu o galego e quere – pero non pode – falar en correcto castelán. Neste castrapo comunícase hoxe quizais a maior parte da xente de Galiza, que o acepta como se, en efecto, se tratase do castelán e como se todos fosen idiomáticamente forasteiros na súa terra. Isto orixina, como di Risco en duras pero inobxectables palabras, «esa noxenta e ruín humildade, esa infame vergonza de séremos o que somos, que é a máis odiosa tara do noso carácter».

Risco non foi só un ideólogo. Foi un extraordinario escritor total. Na narrativa deixounos obras tan inesquecibles como *O porco de pé*, unha sátira forte do arribismo, pero máis próxima a un Rabelais que a un Quevedo. E as súas descrições líricas de paisaxes e dos correspondentes estados anímicos son insuperables.

O seu estilo é claro, expresivo e sinxelo. Aínda que é de lamentar o exceso de hiperenxebrismo que atopamos na súa prosa anterior á guerra civil. «Aducación», «políteca», «palramento», «esquirtor» etc., etc. É un defecto no que tamén incorreron outros, como Otero Pedrayo –non así Viqueira. Lembremos que Rodrigues Lapa utiliza o hiperenxebrismo «esquirtor» como exemplo da ineptitude do galego para ser lingua culta. Foi unha lástima, penso, que os compoñentes da Xeración Nós e os seus epígonos non completasen o seu inxente labor establecendo un galego doadamente lexible para os lusófonos e, por outra beira, totalmente fiel ao galego real e ao principio postulado por Fole: «a fala é o que se fala». Eles, pola súa cultura e pola súa autoridade, estaban en situación inmellorable para levar a cabo tal labor e non teríamos que lamentar aínda hoxe a ausencia dun Pompeu Fabra galego.

Para rematar, non podemos pasar por alto a segunda conversión de Risco a raíz da guerra civil, precedida pola súa evolución cara a un catolicismo antipático e intransixente, moito máis afín a un teólogo reaccionario que ao escepticismo outrora por el celebrado dun Feixoo ou dun Sarmiento. O certo é que Risco se adheriu aos que se rebelaron en armas contra a República coa bandeira do imperialismo español e co propósito da erradicación total e violenta dos nacionalismos catalán, vasco e galego e das linguas respectivas destes tres países e considero inútil a busca dos motivos que o levaron a comportarse así. O certo é tamén que os escritos laudatorios que dedicou ao bando sublevado e culpable do fusilamento dalgúns dos seus antigos seguidores e, en concreto, ao xeneral Franco son, en verdade, repelentes. E, desde logo, Risco foi, éo aínda, censurado, atacado e condenado por este comportamento e non se pode negar que en moitos casos xustificadamente.

Agora ben, non é menos certo que Risco non sacou proveito ningún do seu franquismo. Viviu na pobreza, ás veces nunha pobreza extrema, os anos da posguerra. Tratou de refacer a súa vida en Madrid, pero alí, por así dicilo,

non lle deixaron sitio, de xeito que voltou para Ourense, quen sabe se facéndose eco do Risco que nos anos vinte se refería á capital española falando «da pestilencia do seu ambiente noxento». Neste aspecto, outros escritores tiveron máis sorte. Vestiron a camisa azul, gozaron dos favores do Réxime e despois foron tratados como demócratas de toda a vida.

Despois da guerra publicou Risco varias obras en castelán. A que máis éxito acadou foi, penso, a novela *La puerta de paja*. Confeso que non me conto entre os lectores entusiasmados por ela. Paréceme unha obra escrita con certa apatía, con certa desgana, pero é unha impresión subxectiva e se cadra totalmente arbitraria.

Agora ben, queda unha cuestión debatida e que deu lugar a polémicas. ¿Acabou Risco renegando do seu galeguismo? Non é doado comprender como poden coexistir nunha mesma persoa estas dúas adhesións: ao Réxime máis ferozmente antigaleguista da Historia de España por unha parte e ao galeguismo pola outra. Mais os feitos semellan demostrar que así ocorreu. Á parte de documentos de tipo privado, hai outras probas públicas que así o demostran. En efecto, a primeiros dos sesenta, no Limiar que preparou para *Leria*, afirma Risco que esta antoloxía contén algo do seu labor dos anos «que cadraron no intre en que estaba na forza da vida» —naturalmente, refírese aos anos anteriores ao trinta e seis. Pero ademais Risco seguiu escribindo en galego. E sobre todo: escribiu e, en 1962 foi publicada, a que para a miña maneira de ver é a súa obra cimeira. O seu título é: *Etnografía. Cultura Espiritual*. Penso que este libro merece ser lido como unha verdadeira obra de arte. O propio Risco cualifícao como descritivo, non como explicativo. Non hai nesta obra, polo tanto, nada dese reduccionismo e dese tecnicismo dos traballos de intención científica. Mergullarse na súa lectura é mergullarse en Galiza, nunha atmosfera inequivocamente galega. Risco demostra nesta *Etnografía* que cando fala do «espírito» de Galiza non emprega unha palabra baleira. As dúas tendencias que se destacan nel, o

gusto polo extraordinario e polo fantástico por unha parte, e o apego minucioso á realidade por outra, acadan unha síntese ao describir o ser concreto do home galego –en especial do home de aldea, o posuidor máis puro de espírito do País, subliña Risco–: desde a súa mitoloxía ata a súa relixión e as súas supersitições; desde o seu decurso vital a través das súas diferentes idades ata as festas; desde a súa literatura ata as súas artes populares. O estilo de Risco é aquí enxebre, mais non hiper-enxebre. En definitiva, Risco quixo e logrou mostrar como é o home galego «no seu soñar, no seu crer, no seu saber, no seu vivir». Por suposto, os costumes e as circunstancias cambiarán moito, pero nesta obra de Risco sempre poderán coñecer os galegos o seu transfondo, o seu *background* –a súa raíz.

E, antes de rematar definitivamente, evoquemos de novo ao Risco dos anos nos que estaba na forza da vida, para usar as súas propias palabras; ao Risco que soñaba unha Galiza liderando o rexurdimento da Atlántida. ¿Sería hoxe posible un soño así, este soño de grandeza? Certamente non, como xa dixemos; non o sería nin para un visionario –e Risco non deixou de selo. Despois dos cataclismos (por ex., a emigración) e de todos os cambios históricos que se sucederon trala catastrófica Guerra Civil, e sería inútil tratar de enumeralos, Galiza *como tal* quedou pouco menos que destruída e, en gran medida, autodestruída, autoacastapada, renegando dela mesma. Un pode verse tentado a dicir que o que queda de Galiza é puramente residual. Pero esta non é, non debe selo, a conclusión derradeira. Pois un tamén pode –e debe– pensar que o importante é converter os residuos en *redutos*. Os residuos están chamados a esvaecerse, pero os redutos están chamados a servir de punto de partida para unha pacífica e democrática *destrución da destrución* –como di o título dunha tradución medieval de Averroes. Unha meta non por ser máis modesta –aparentemente, polo menos– ten que ser menos transcendental.